

УДК 342.41:330.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.158>

ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА ЯК СКЛADOVA КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Касинець С.І.,

*аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Касинець С.І. Економічна система як складова конституційного ладу держави: теоретико-правовий аналіз.

Вказується, поняття конституційного ладу займає центральне місце у сучасній теорії конституціоналізму, встановлюючи фундаментальні засади організації державного та суспільного життя. Економічний лад виступає ключовим компонентом конституційного ладу, формуючи основні принципи функціонування економічної системи та регламентуючи природу економічних взаємовідносин у державі. На тлі сучасних глобальних економічних перетворень та змін в економічних системах зростає значимість вивчення теоретичних і правових аспектів взаємодії конституційного та економічного устрою.

У статті здійснено теоретико-правовий аналіз економічної системи як складової конституційного ладу держави. Досліджено еволюцію наукових підходів до розуміння конституційного ладу в контексті його співвідношення з поняттями «суспільний лад» та «державний лад». Встановлено, що конституційний лад є фундаментальною категорією сучасного конституціоналізму, яка визначає основні принципи організації держави та суспільства. Обґрунтовано, що економічна система виступає однією з ключових підсистем суспільного ладу поряд із політичною, соціальною та культурною складовими. На основі аналізу наукових джерел визначено, що економічна система являє собою історично сформовану сукупність принципів, правил і законодавчо закріплених норм, які регулюють основні економічні відносини у процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ. Особливу увагу приділено дослідженню конституційно-правових механізмів регулювання економічних відносин та впливу конституційних норм на розвиток економічної системи. Проаналізовано взаємозв'язок та взаємообумовленість конституційного ладу та економічного порядку, які формують складну систему відносин, де конституційні норми встановлюють правові межі економічної діяльності, а економічні процеси впливають на реалізацію конституційних принципів та забезпечення прав громадян. Виявлено, що в умовах глобалізації та посилення економічної інтеграції особливої актуальності набуває дослідження механізмів взаємодії конституційного ладу та економічної системи. Доведено необхідність пошуку оптимального балансу між державним регулюванням економіки та забезпеченням економічної свободи, між захистом національних економічних інтересів та відкритістю до міжнародної економічної співпраці. В контексті євроінтеграційних процесів обґрунтовано важливість гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами у сфері конституційно-правового регулювання економічних відносин.

Ключові слова: конституційний лад, економічна система, конституціоналізм, конституційна економіка, економічний порядок, конституційно-правове регулювання, державне регулювання економіки.

Kasynets S.I. The economic system as a component of the constitutional order of the state: theoretical and legal analysis.

It is indicated that the concept of the constitutional order occupies a central place in the modern theory of constitutionalism, establishing the fundamental principles of the organization of state and public life. The economic order acts as a key component of the constitutional order, forming the basic principles of the functioning of the economic system and regulating the nature of economic relations in the state. Against the background of modern global economic transformations and changes in economic systems, the importance of studying the theoretical and legal aspects of the interaction of the constitutional and economic order is growing.

The article carries out a theoretical and legal analysis of the economic system as a component of the constitutional order of the state. The evolution of scientific approaches to understanding the constitutional order in the context of its relationship with the concepts of "social order" and "state order" is studied. It is established that the constitutional system is a fundamental category of modern constitutionalism, which determines the basic principles of the organization of the state and society. It is substantiated that the economic system is one of the key subsystems of the social system along with the political, social and cultural components. Based on the analysis of scientific sources, it is determined that the economic system is a historically formed set of principles, rules and legislatively enshrined norms that regulate the main economic relations in the processes of production, distribution, exchange and consumption of economic goods. Special attention is paid to the study of constitutional and legal mechanisms for regulating economic relations and the influence of constitutional norms on the development of the economic system. The relationship and interdependence of the constitutional system and the economic order, which form a complex system of relations, where constitutional norms establish the legal boundaries of economic activity, and economic processes affect the implementation of constitutional principles and the provision of citizens' rights, are analyzed. It is revealed that in the context of globalization and strengthening economic integration, the study of the mechanisms of interaction between the constitutional order and the economic system is of particular relevance. The need to find the optimal balance between state regulation of the economy and ensuring economic freedom, between the protection of national economic interests and openness to international economic cooperation is proven. In the context of European integration processes, the importance of harmonizing national legislation with European standards in the field of constitutional and legal regulation of economic relations is substantiated.

Key words: constitutional order, economic system, constitutionalism, constitutional economy, economic order, constitutional and legal regulation, state regulation of the economy.

Постановка проблеми. Конституційний лад є фундаментальною категорією сучасного конституціоналізму, що визначає основні принципи організації держави та суспільства. Важливою складовою конституційного ладу є економічний лад, який встановлює базові правила функціонування економічної системи та визначає характер економічних відносин у державі. В умовах глобальних економічних викликів та трансформації економічних систем особливої актуальності набуває дослідження теоретико-правових засад взаємозв'язку конституційного та економічного ладу.

У сучасних умовах розвитку держави особливого значення набуває проблема забезпечення ефективного функціонування економічної системи в рамках конституційного ладу. Це зумовлено тим, що економічний лад не лише визначає принципи господарювання, але й безпосередньо впливає на реалізацію соціальних прав громадян, забезпечення економічної безпеки держави та її сталий розвиток. Конституційне закріплення основних елементів економічного ладу створює правовий фундамент для розвитку економічних відносин та захисту економічних прав і свобод.

Цілком зрозуміло, на сьогоднішній день, дослідження економічного ладу як складової конституційного ладу набуває особливої ваги саме в контексті євроінтеграційних процесів та необхідності гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Важливим аспектом є також пошук оптимального балансу між державним регулюванням економіки та забезпеченням економічної свободи, між захистом національних економічних інтересів та відкритістю до міжнародної економічної співпраці. Це зумовлює необхідність комплексного теоретико-правового аналізу взаємозв'язку конституційного та економічного ладу в сучасних умовах державотворення.

Аналіз останніх досліджень свідчить про значний інтерес науковців до проблематики конституційного та економічного ладу. Теоретичні та практичні аспекти конституційного ладу та його складових були предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, Д. Белов у своїх працях розглядає конституційний лад як основний елемент конституціоналізму та досліджує структуру норм, що закріплюють його основи [1; 9]. Методологічні аспекти конституціоналізму та його співвідношення з конституційним ладом досліджували І. Сліденко [2] та М. Савчин [4].

Фундаментальні положення щодо сутності та змісту конституційного ладу розкриті у працях В. Погорілка та В. Федоренка [5], Ю. Шемшученка [6], Ю. Тодици [7] та В. Шаповала [8]. Їхні дослідження заклали теоретичну основу для розуміння конституційного ладу як комплексного правового явища та його взаємозв'язку з іншими конституційно-правовими інститутами.

Економічну складову конституційного ладу та особливості конституційно-правового регулювання економічної системи досліджували К. Бабенко [10], який зосередив увагу на конституційних основах розвитку економічної системи України, та П. Добродумов [12], що аналізував конституційно-правові основи економічної системи. Практичні аспекти взаємозв'язку економічної конституції та фінансово-економічної діяльності держави розглядали Б. Андрушків, Н. Кирич та І. Стойко [11].

Метою статті є теоретико-правовий аналіз економічного ладу як складової конституційного ладу держави, визначення їх взаємозв'язку та взаємовпливу, а також дослідження механізмів конституційно-правового регулювання економічних відносин. Особлива увага приділяється аналізу конституційних принципів економічного ладу, їх реалізації в сучасних умовах та впливу на розвиток економічної системи держави.

Виклад матеріалу дослідження. Насамперед відзначимо, «конституційний лад» виступає складовою частиною «конституціоналізму», як ширшого поняття. Він відображає конкретний устрій держави та суспільства й «означає перетворення теоретичної моделі в політичну та правову реальність» [1, с. 25].

Взагалі, у сучасній державі демократична форма правління нерозривно пов'язана з концепцією конституціоналізму, саме він виступає фундаментальною основою, що розкриває як теоретичні засади демократичного управління, так і механізми його практичної реалізації. Для ефективного функціонування системи конституціоналізму необхідне дотримання базових принципів та використання відповідних правових інструментів [2, с. 136]. При цьому, теоретична розробка концепції конституціоналізму має вагоме методологічне значення не лише для конституційного права, а й для всієї системи юридичних наук, її розвиток безпосередньо впливає на правову практику та еволюцію суспільних відносин. В умовах розбудови України як правової держави та формування громадянського суспільства дослідження проблематики конституціоналізму набуває особливої актуальності, адже відбувається становлення нової парадигми українського конституційного розвитку [3, с. 102].

Поняття конституціоналізму посідає центральне місце в сучасній науці конституційного права, воно активно використовується для характеристики державного устрою, оцінки організації державної влади та аналізу конституційної практики як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Крім того, на думку М. Савчина, ідея конституціоналізму заснована на конституційній традиції, суверенітету народу, поділу влади, правонаступності (континуїтету) та судового контролю за правовим змістом актів органів влади. Правонаступність означає збереження національних традицій конституціоналізму, їх примноження на основі мінливої конкретної історичної реальності, реальних конституційних правовідносин. Сутнісним змістом правонаступності служить критерій примноження «каталогу» основних прав і свобод, а також розширення процедурно-процесуальних можливостей їх захисту з метою забезпечення гідного життя індивіда. Етимологічно поняття конституціоналізму можна визначити як тривалість, тяглість у часі певних конституційних явищ і процесів, зокрема тривале сприйняття та відтворення окремих правових рішень, а також підпорядкування політичних рішень соціальним цінностям, які забезпечуються конституційним захистом [4, с. 17].

Отже, «конституційний лад» разом із поняттям «конституціоналізм» є ключовими системоутворюючими категоріями, що визначають як теоретичну парадигму конституціоналізму, так і практику конституційно-правового розвитку держави. За рівнем логічного узагальнення поняття конституційного ладу є найбільш всеохопним у науці конституційного права, оскільки його об'єкти дослідження співпадають із загальним предметом цієї галузі права, саме ця особливість дає підстави науковцям визначати конституційний лад як основну інтегруючу та граничну категорію конституційно-правової науки.

Відзначимо, на разі не потребує додаткового доведення той факт, що у слід проводити чітке розмежування між поняттям «конституційний лад» та категоріями «суспільний лад» і «державний лад», які були характерними для радянського державного права та законодавства. Така диференціація відображає суттєву трансформацію підходів до розуміння основ організації держави та суспільства в пострадянський період. В той же час:

- за визначенням В. Погорілка, конституційний лад являє собою систему суспільних відносин, які закріплені та гарантовані конституцією держави та законодавчими актами, що прийняті відповідно до неї та на її основі [5, с. 100];

- на думку Ю. Шемшученка, конституційний лад за своєю природою є особливим типом конституційно-правових відносин, який визначається досягнутим рівнем розвитку суспільства та держави [6, с. 11];

- в юридичній науці можна зустріти обґрунтування позиції, що концепція конституційного ладу еволюціонувала з понять суспільного та державного ладу, які передували їй історично [7, с. 8-11],

- конституційний лад можна визначити й як комплексну систему правовідносин, які встановлені та гарантовані конституцією держави [8, с. 50].

Отже, поняття «конституційний лад» разом із «конституціоналізмом» є фундаментальними елементами, які формують основу конституційної теорії та практики. При цьому, серед усіх термінів конституційного права воно має найширше значення та найвищий рівень узагальнення, сфера його дослідження охоплює весь спектр питань, які вивчає конституційне право. Саме тому науков-

ці-правники визначають «конституційний лад» як базову об'єднувальну та всеохоплюючу категорію в науці конституційного права.

За вірним твердженням Д.Бєлова, важливо розмежовувати поняття «конституційний лад» і «державний лад», де останній є вужчим за змістом. Головна відмінність полягає в тому, що конституційний лад неможливий без наявності конституції та обов'язково включає такі елементи як народний суверенітет, виборність влади, поділ державної влади та непорушність прав і свобод людини, тоді як державний лад може існувати і без цих ознак. Крім того, вчений відзначає, у юридичній науці вивчення конституційного ладу розпочалося ще на початку радянського періоду, але особливо активно ця тема досліджувалась після прийняття Конституції СРСР 1936 року, перша глава якої називалася «Суспільний лад» – саме тоді детально розглядалися питання щодо поняття та конституційного змісту суспільного устрою [9, с. 31].

Конституційний лад, відзначає вже цитований нами вчений, є невід'ємною складовою суспільного ладу, що безпосередньо пов'язана з конституційним регулюванням, втіленням та захистом конституційних норм, по суті, конституційний лад охоплює ту частину суспільного устрою, яка напряду регламентується конституційними основами. Історія конституційного законодавства показує, що воно відображає лише окремі аспекти суспільного ладу, тому важливо визначити особливості конституційного (державно-правового) змісту суспільного устрою. При цьому дослідник наголошує, що роль конституційного законодавства не обмежується лише регулюванням державної влади, адже влада впливає на всі елементи суспільного ладу і водночас сама є його складовою, відображаючи його основні характеристики [1, с. 25].

Отже, у українському конституційному праві відбулася еволюція термінології, коли поняття «суспільний лад» було замінено на «конституційний лад» - термін, який деякі науковці почали використовувати ще за радянських часів. В той же час, не можемо не відзначити, ряд вчених висловлюють сумніви щодо доцільності вживання терміну «конституційний лад», вказуючи на дві основні проблеми: можливість його неоднозначного тлумачення та нечітке відображення тієї реальності, яку мають регулювати норми конституційного права, тобто, якщо розуміти «конституційний лад» як устрій, створений конституцією і аналогічний громадянському суспільству, то це суперечить самій концепції громадянського суспільства, яке за своєю природою має стояти над державою і бути вільним від державного регулювання [5, с. 45].

В рамках тематики нашого дослідження, відзначимо, конституційний лад та економічний порядок є фундаментальними категоріями, що визначають архітектуру сучасної держави та її соціально-економічного розвитку. Їх взаємозв'язок та взаємообумовленість формують складну систему відносин, де конституційні норми встановлюють правові межі економічної діяльності, а економічні процеси, своєю чергою, впливають на реалізацію конституційних принципів та забезпечення прав громадян. В умовах глобалізації та посилення економічної інтеграції особливої актуальності набуває дослідження механізмів взаємодії конституційного ладу та економічного порядку. Ця взаємодія проявляється через систему конституційно-правових норм, що регулюють економічні відносини, встановлюють принципи господарської діяльності та визначають межі державного втручання в економіку.

Суспільний лад складається з кількох взаємопов'язаних підсистем, серед яких економічна відіграє особливо важливу роль. Так, за визначенням В. Погорілка, суспільний лад є комплексною системою, що включає політичну, економічну, соціальну та культурну (духовну, ідеологічну) підсистеми, при цьому економічна система визначається як сукупність основних форм власності та господарської діяльності [5, с. 44].

Аналізуючи вплив Конституції України на розвиток суспільного ладу, необхідно особливу увагу приділяти конституційним засадам економічної системи. Актуальність цього питання, за вірним твердженням К. Бабенко, зумовлена не лише сучасними проблемами правового регулювання економічних відносин в Україні, але й тим, що економічна система вважається базовим системоутворюючим елементом суспільного ладу. Показово, відзначає вчений, що в межах конституційного права виокремлюється напрям «конституційна економіка», який досліджує принципи конституційного регулювання економічних відносин та вплив конституційних норм на розвиток економічної системи. Важливо розуміти, що конституційні норми можуть як стимулювати економічний розвиток, так і гальмувати його, закріплюючи застарілі форми економічних відносин [10].

Конституція України, відзначає створює правову основу для здійснення політичних та економічних перетворень у напрямку розбудови держави на принципах національного народовладдя. Однак сучасна політична ситуація демонструє, що всі політичні сили в Україні діють в межах однієї політичної парадигми, при цьому опозиція (незалежно від ідеологічного спрямування) не виконує своєї традиційної ролі захисника народних інтересів чи альтернативного бачення державного устрою. Це вказує на нагальну потребу вдосконалення існуючої системи державної влади та механізмів управління економікою [11, с. 4].

Економічна система суспільства, відзначає П. Добродумов, визначається як історично сформована сукупність принципів, правил і законодавчо закріплених норм, які регулюють основні економічні відносини у процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ. Незважаючи на те, що кожна країна має власну специфіку економічної системи, яка формується під впливом різноманітних факторів, традиційно виділяють три основні типи: вільний (чистий) ринок, змішана економіка та централізовано-планова (командна) економіка, однак такий поділ є умовним, оскільки практично всі економічні системи є змішаними, тобто поєднують елементи ринкового та державного регулювання, а їх класифікація здійснюється саме на основі співвідношення між державними та ринковими механізмами регулювання [12, с. 33].

Висновки. Отже, проведений теоретико-правовий аналіз дозволяє констатувати, що конституційний лад є фундаментальною категорією сучасного конституціоналізму, яка разом із поняттям «конституціоналізм» формує основу конституційної теорії та практики. При цьому важливо розмежовувати поняття «конституційний лад» і «державний лад», де останній є вужчим за змістом та може існувати без таких обов'язкових елементів конституційного ладу як народний суверенітет, виборність влади та поділ державної влади.

Економічна система є однією з ключових підсистем суспільного ладу поряд із політичною, соціальною та культурною. Вона визначається як історично сформована сукупність принципів, правил і законодавчо закріплених норм, які регулюють основні економічні відносини у процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ. Особливого значення набуває виокремлення в межах конституційного права напряму «конституційна економіка», який досліджує принципи конституційного регулювання економічних відносин.

В умовах глобалізації та посилення економічної інтеграції взаємозв'язок конституційного ладу та економічної системи проявляється через систему конституційно-правових норм, що регулюють економічні відносини, встановлюють принципи господарської діяльності та визначають межі державного втручання в економіку. При цьому конституційні норми можуть як стимулювати економічний розвиток, так і гальмувати його, закріплюючи застарілі форми економічних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белов Д.М. Конституційний лад, як основний елемент конституціоналізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2011. Випуск 17. С. 24--28.
2. Сліденко І.Д. До проблеми номінального та реального конституціоналізму, теорії «Reine Rechtslehre» й онтології конституційного контролю. *Проблеми філософії права*. 2008-2009. Том VI-VII. С. 135-146.
3. Белов Д.М. Реформування конституційного ладу: позитиви та негативи. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 101-105.
4. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: *Монографія*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
5. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник / За заг. ред. проф. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка; Прецедент, 2006. 320 с.
6. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. Т. 2 / За заг. редакцією Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. С. 11-13.
7. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя. Х.: Факт, 1999. 441 с.
8. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм. К.: Юрінком Інтер, 2005. 331 с.
9. Белов Д.М. Структура норми, що закріплює основи конституційного ладу. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. – № 4. С. 30-33.
10. Бабенко К.А. Конституційні основи розвитку економічної системи України. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/211-konstitutsijni-osnovi-rozvitku-ekonomichnoji-sistemi-ukrajini.html>.
11. Андрушків Б., Кирич Н., Стойко І., Економічна конституція України, як засіб регламентації фінансово-економічної діяльності держави. *Економіка*. № 4 (104) липень-серпень. 2010 р. С. 3-7.
12. Добродумов П.О. Конституційно-правові основи економічної системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 12. С. 32-39.